

Рецензия

от проф. д-р Светлана Стойчева

върху дисертационния труд на Росина Кокудева **“Проекции и функциониране на фолклорния приказен модел в детското творчество на Божена Немцова и Ангел Каралийчев (наблюдения върху приказките)”** за придобиване на образователната и научна степен “доктор”

Дисертационният труд на Росина Кокудева има компаративистичен характер, заявен още от заглавието. Това вече предварително го “обрича” на приносност – трудно ми е да назова някакво престижно изследване в областта на българската литература за деца, което да е положено изцяло на основите на сравнителното литературознание. За подобно решение на докторантката безспорно има значение специалността, която е завършила – славянска филология – и магистърската ѝ образователна степен по чешки език. Но за да го реализира, е трябвало да навлезе доста надълбоко отделно в българската литература и особено в антропологията.

Нека се вгледаме малко повече в избора на конкретната компаративистична задача: да се сравни приказното творчество на Божена Немцова и на Ангел Каралийчев. Личи, че чешката авторка е водеща в избора, на която е потърсено най-близкото съответствие в българската литература и очевидно е открито в лицето на Ангел Каралийчев. Не по-малко личи старанието да се аргументира/защити този избор, като не се пропуснат “слабите” му места – защо точно Ангел Каралийчев, като той живее и твори в друга епоха спрямо Немцовата; защо авторизираните му преразкази на фолклорни приказки, като той е “повече” Каралийчев в авторските си приказки и т.н. Безспорно старанието и волята да се устои направеният избор също не могат да останат неоценени.

Какъв е ходът, или логиката на изследването?

Т. нар. “Предварителни думи” преди основните глави на дисертацията са стратегически важни, тъй като реконструират подхода към фолклора и в частност

към приказката в европейски контекст. Според картографирането на приказния фолклор в Европа от Иржи Поливка (разгледано в това предисловие) чешката и българската приказка остават в две различни области – в западно и средноевропейската и в югоизточноевропейската или, ако се вземат отделно славянските страни, в западнославянската и южнославянската. Въпреки попадането им в различни културнотериториални оси, докторантката обръща внимание на всички фактори и факти на културен трансфер между славяните през Възраждането, за да стигне до значението на чешката фолклористика и славистика за пробуждането на проучвателския интерес към българския фолклор, включително и на самата Божена Немцова. Още тук поставянето на предстоящото сравнение в обсега на някогашната идея за “славянската взаимност” (Ян Колар) и актуализирането на факти от българо-чешките фолклористични контакти е многообещаващо. Във втора глава в частта “Българско и Чешко възраждане – характеристики. Фигурата и приказното творчество на Божена Немцова в контекста на времето” тези факти садопълнени и създават доста ясна представа за “междуприказния” диалог на двете нации.

Не ще подминем забелязването още в началото на работата на един синдром, да го наречем на известна незрелост при “определяването” на научния опит на докторанта в неговия текст; с други думи, допускане на несъвсем уместно изразяване. Например: “По същество приказките на Шарл Перо са литературни, макар и някои от тях да са създадени по фолклорни сюжети и мотиви” (с. 7) – едва ли само “някои”, щом почти всички са преразказани от Братя Грим. “Литературността” им се изразява по-скоро в силно подчертания класицистичен отенък, плод именно на авторската обработка на “простоватите” за изискания класицистичен вкус фолклорни приказки.

Първа глава можем да определим накратко като “компилативна теория на приказката”: типологизации, каталогизации, генезис; фолклорна, преразказана и литературна приказка; рецепция, “митологическо и психологическо тълкуване”; приказката като игрови модел; структура, мотиви, действащи лица в системата на фолклорния приказен модел (единствено психоанализата на приказката не е включена, тъй като не го изисква подходът на докторантката). Напълно естествено е

този теоретичен фокус да се превърне в основа на същинското изследване, но още тук се поражда опасението, че неговият предмет лесно може да се приплъзне от сравнение на начина на авторизиране на фолклорните приказки от двама автори към сравнение на самите фолклорни варианти от западно- и средноевропейската и от югоизточноевропейската териториална приказката (по Поливка); с други думи казано, литературоведското изследване би могло да се превърне във фолклористично. Другият начин е да погледнем на тази “опасност” като на допълнителен “бонус” на труда.

Интересно е това, да го наречем, чешко-българско литературознание, което докторантката конструира в труда си, съпоставяйки тези на български и чешки литературоведи (най-често в неин превод на български). Що се отнася до антропологията, тя е привела в “употреба” всички корифеи на теорията на мита и приказката, от които особено предпочетен е Макс Люти, за първи път представен толкова подробно на български, с акцент на оригиналните му постановки (напр. “епическата техника на простото назоваване”, характерна за поетиката на фолклорната приказка). В тази глава са цитирани много и интересни изследователи, но не всички привлечени тези имат еднаква научна тежест: например твърдението, че “разцветът” на авторизираната фолклорна приказка в българската литература между двете световни войни трябва да си обясним с невъзможността на самото фолклорно приказно наследство “да битува в автентичния си вид” и тази е причината за преминаването му в полето на литературата (с. 35). Струва ми се, че “следата” на “родното” би могла да свърши повече работа. И изобщо трудът би спечелил повече, ако се проблематизира повече на страниците му.

Твърде находчиво Кокудева използва класификацията на Х. Шмахелова *класическа адаптация – авторска адаптация – авторска приказка* за целите на своето сравнение. Още при теоретичното разглеждане на авторската адаптация тя издига тезата си, че Немцова и Каралийчев имат сходно отношение към фолклорната първооснова, като не се отклоняват съществено от нея, но значително я обогатяват чрез авторската си намеса. (с. 34)

Глава втора се обръща към същността на двете “сравняеми” и пресечната им точка. Първо докторантката ги поставя в собствения им литературноисторически

контекст – Чешкото възраждане и българския междувоенен период, после ги “изважда” от същия този контекст, за да открие независимо от него сходства в естетическите им системи. За да намери златното сечение на реализма и романтизма поотделно у Немцова и Каралийчев, авторката на труда първо уместно разграничава разглеждането им “като метод и като течение” (с. 73). Но отново, наред със значимите тези, на които се опира, привежда и становища като на Кр. Генов за оразличаването на романтизма и реализма като метод: романтизмът “възпроизвежда” реалната действителност, а реализмът я “пресъздава” (с. 74). За да се приеме подобна теза, тя би трябвало да се проблематизира/аргументира повече, както много по-зряло е приета и развита концепцията на Б. Ничев за западния и южнославянския романтизъм. (с. 80) Иначе подобни естетически постановки, като заетата от Генов, рискуват да прозвучат недостатъчно обмислено. Така звучи и следната литературноисторическа постановка: “Началният етап от творчеството на Каралийчев се вписва литературноисторически в периода на отиващия си авангард в българска среда...” (с. 75) Идеята за дифузност между романтизъм и реализъм се оказва, че е най-адекватна за разглежданите автори: “Белезите на двете естетически системи – на романтизма и реализма – не само че не си противоречат в текстовете им, но взаимно се допълват и обогатяват. Фокусът на изследването (...) дава възможност за синхронен прочит на две различни епохи през очите на двама автори, закрепили приказните си светове върху еднакви основи – народното творчество и родния селски бит.” (с. 82).

Има резон съпоставката на двете поредици от приказки на Немцова, от които докторантката черпи материал за сравнението си с Каралийчев: става дума за чешките “Народни приказки и предания” (към 60 текста) с по-изявена авторска адаптация и “Словашките приказки и предания” (59 текста) с по-стриктно придържане към фолклорния прототип. Интересно би било да се прокоментира кой от двата сборника доминира по брой на съпоставените с Каралийчевите сюжети. Приемането от критиката, че “Народни приказки и предания” могат да бъдат създадени “само от поет” (с. 100) автоматично доближава Немцова не само до преразказаните, а и до авторските приказки на Каралийчев. Може ли да се “провери” подобна теза: авторизираните от Немцова чешки приказки по стилистика

се доближават повече до авторските приказки на Каралийчев, а словашките – до преразказаните му?

Нека отбележим анализа на българските преводи на приказките на Божена Немцова. В него докторантката стига до собствени заключения като: “Всички тези особености създават впечатлението, че за българския преводач в случая е от значение да предаде сюжета без оглед на някои детайли, които всъщност специфицират авторската адаптация на писателката.” (с. 105) С това Росина Кокудева доказва колко е важен литературоведският анализ за един добър превод. В случая тя не забравя, че този анализ ѝ е необходим най-вече за установяване доколко преводите са достоверна форма на оригинала.

Прегледът на Каралийчевото приказно творчество, от своя страна, показва добра изследователска интуиция, което не отменя отново някои предоверия на критиката, като становището, дадено под линия, че основната характеристика и на двете повести на Каралийчев “Ането” и “Тошко Африкански” е “хуморът” (с. 108) или твърдението, че “Майчина сълза” и “Есенна приказка” претърпяват “вторична фолклоризация” (с. 111), или призивът “Назад към родното!” (с. 109) да се възприема като насочен преди всичко към “връщане към възрожденските традиции и идеали”. Но пък е намерена най-релевантната естетическа тенденция на епохата и съответно призма към творческия свят на Каралийчев: “...синтез между космичното, ирационалното и несъзнаваното, от една страна, и връщането към конкретното, предметното, от друга...” (с. 109); находчиво е привлечен и терминът на М. Неделчев “художествен фолклоризъм” (с. 112) за да се назове по друг начин подходът към фолклорния материал на Каралийчев.

В трета и четвърта глава е съсредоточено същинското текстово сравнение на приказките на двамата автори “със сходни мотиви, сюжети и герои в текстовете, в които най-ярко личи наличието на конкретен фолклорен модел и неговите разновидности” (с. 116). Тук проличава истинският афинитет на Кокудева към антропологичния анализ. От вълшебните приказки е избран един от най-базовите мотиви за сравнение – за изпитанието на приказния герой; от битовите и приказките за животни – глупостта срещу хитростта/мъдростта. Мотивът за инициационното изпитание във вълшебните приказки е подложен на допълнителна

диференциация, разделено на “мъжко” и “женско”. Антропологичният анализ е силен, но е на път да “погълне” сравнителния анализ между авторите (опасност, която споменахме в началото). Могат да се открият и някои проблематични заключения като направеното около променения финал на Каралийчевата приказка “Мара Пепеляшка”. Този финал докторантката приема за “пародиен” и го извежда в “тенденция” (с. 162) – става дума за отказа на царския син от трона, след като го е извоювал. Но да не забравяме, че приказката е взета от сборника на Каралийчев “Български народни приказки”, публикуван в 1958 г. – т.е. в годините, когато всякаква монархическа идея, символика, която асоциира с нея, или дори само споменаване се цензурира. Така че тук може би е по-уместно да се говори за идеологическа редакция, отколкото за пародизация. Изводите, направени на с. 170-171 след сравнителния анализ на избраните вълшебни приказки доказва, че докторантката е изпълнила успешно поставената си основна изследователска задача. Бихме попитали дали изводите биха “мръднали” дори и минимално, ако не бяха използвани основно текстовете на Каралийчев от 50-те години (а е известно колко много се е саморедктирал)? След сравнителното разглеждане на вълшебните приказки на двамата автори идва ред на битовите приказки и приказките за животни, при които също са направени допълнителни спецификации за прегледност и по-лесна “четивност” на сравнението. Тук освен на смисловите акценти е обърнато внимание и на дидактичните стратегии, които, разбираемо, при вълшебната приказка са много повече овладяни и потиснати. Очевидно Каралийчевата дидактичност надделява над Немцовата – можем ли да търсим някакво обяснение?

Въпросите, които предизвиква сравнението на Божена Немцова с Ангел Каралийчев, разглеждам по-скоро като провокативни – оценявам високо положението на докторантката и то в няколко научни области. Разработката до края поддържа жив интереса да се наблюдава сравнението на един познат литературен феномен (Ангел Каралийчев) през съвършено ново и неподозирано огледало, каквото е сравнението му с един друг голям славянски автор, а може би за бохемистите провокацията е точно в обратното.

Представеният за обсъждане научен текст има всички качества на успешния дисертационен труд и авторката му Росина Кокудева заслужава да ѝ бъде присъдена образователната и научна степен “доктор”.

17.04.2015

проф. д-р Светлана Стойчева